

РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Актуальність. Морально-духовне відродження суспільства вимагає нового типу взаємостосунків між людьми, що ґрунтуються на основі гуманізму, який передбачає ставлення до кожної людини як неповторної індивідуальності, визнання і повагу її самоцінності, толерантного ставлення до неї. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають процеси формування емоційної сторони відносин у системі «людина-людина».

Мета даної статті полягає у визначенні ролі сім'ї у формуванні морально-етичних почуттів дитини молодшого шкільного віку.

Дані психологічних досліджень (Л. І. Божович, О. Г. Ковальов, П. М. Якобсон, Т. Х. Шингаров та ін.) дають підстави стверджувати, що формування у молодших школярів соціально ціннісного емоційного ставлення до людей, здатності до співпереживання, співчуття закладає основи етичної поведінки, сприяє розвитку таких моральних якостей особистості, як доброта, людяність, толерантність. Так, Л. І. Божович зазначала, що «в центрі виховання гармонічної особистості стоїть формування моральних почуттів. Без них немає і не може бути ні моральних переконань, ні морального світогляду, Саме вони забезпечують єдність свідомості і поведінки» [1, 283].

У якості емоційної форми пізнання людьми один одного вчені психологи визначають таке системне ієрархічне утворення як емпатія – здатність людини емоційно відгукуватись на переживання інших, складовими якого є емпатійне переживання, співпереживання, співчуття. Виступаючи у ролі провідної соціальної емоції, емпатія передбачає ставлення до людини як до суб'єкта спілкування, розуміння його переживань, думок, почуттів.

У сучасній психологічній літературі дослідники виділяють

емоційну, когнітивну та предикативну емпатію. В основі емоційної емпатії лежать механізми проекції і копіювання моторних та афективних реакцій співрозмовника. Когнітивна емпатія спирається на інтелектуальні процеси (порівняння, аналогія). В процесі сприймання та розуміння іншого в міжособистісному спілкуванні вступає в дію предикативна емпатія як здатність передбачати афективні реакції людини в конкретних ситуаціях, а також як можливість проникати у стан іншого за допомогою уяви та інтуїції. Емпатія як емоційний відгук особистості на життєві явища існує у двох формах елементарній (рефлекторній) і вищій – особистісній. До вищих форм емпатії належать співпереживання (переживання суб'єктом емоційного стану іншої людини через ототожнення з нею) і співчуття (переживання суб'єктом власних емоційних реакцій з приводу почуттів іншого) [7, 38 – 39].

У психічному розвитку дитини спостерігається перехід від нижчих форм емоційного реагування до вищих моральних форм співчуття, тобто емпатія носить стадійний характер. На першій стадії емоційні контакти ведуться через емоційне зараження. Другій стадії відповідає ситуація «злиття» дитини з конкретною ситуацією спілкування і з партнером, чий переживання вона розділяє. Третя стадія – стадія альтруїзму, коли дитина навчається співвідносити себе й інших людей, усвідомлювати їхні переживання, передбачати наслідки своєї поведінки. Саме на цій стадії у дитини починають закладатися основи морально-етичної поведінки. Так, у міру психічного розвитку дитина переходить від нижчих форм емоційного реагування до вищих морально-етичних форм чуйності.

Чуйність до емоційного стану іншої людини проявляється у молодших школярів у бажанні допомогти, співпереживанні, альтруїстичній поведінці. Саме емпатія, як здатність до переживання почуттів іншої людини, забезпечує засвоєння зразків такої поведінки. За допомогою емпатії відбувається залучення дитини до світу інших людей, формується уявлення про цінність іншого, розвивається і

закріплюється потреба у благополуччі інших людей. У міру психічного розвитку і структурування особистості дитини молодшого шкільного віку емпатія стає чинником її морально-етичного розвитку. На думку В. П. Кузьміної, «сформована емпатія оптимізує процес соціалізації дитини, надаючи йому гуманістичної, духовної спрямованості» [6]. Таким чином, характер ставлення особистості до зовнішнього світу, до себе, до інших людей, протікання процесу соціалізації багато в чому залежить від здатності до емпатії.

У психології моральні почуття розглядаються як основа морально-етичної поведінки і регуляції. Так, Т. П. Гаврилова розглядає розвиток емпатії як процес формування мимовільно діючих моральних мотивів, мотивацій на користь іншого. За допомогою емпатії відбувається залучення дитини до світу переживань інших людей, формується уявлення про цінність іншого, розвивається і закріплюється потреба у його благополуччі [2].

Як показують психологічні дослідження [Б. Г. Ананьєв, Л. Н. Галігузова, Л. П. Журавльова, С. Ю. Мещерякова та ін.], деякі діти народжуються без вираженої установки на емоційне сприймання іншої людини. У таких дітей важко або неможливо розвинути емпатійні здібності. Згодом вони перетворюються на людей-раціоналістів, холодних, обачливих, глухих до переживань інших людей [3, 131]. Дитина ж, чуттєва до емоційного стану іншої людини, менш схильна до агресії, насилля, охоче надає допомогу.

На думку вчених-психологів [Г. М. Бреслав, Л. П. Журавльова, Н. Ф. Кузовихо, В. П. Кузьміна та ін.], емоційна спрямованість дитини на оточуючих людей зумовлена особливостями її спілкування з дорослими людьми. І, перш за все, з найближчим оточенням – батьками. На формування навичок емпатійної поведінки дитини молодшого шкільного віку впливає стиль батьківських ставлень, їхні позиції й установки. Неблагополуччя у стосунках з батьками – це підґрунтя для порушення

подальшого ходу формування у молодшого школяра емпатії як особистісного утворення, наслідками чого є розвиток таких рис характеру як нечутливість, байдужість, черствість, егоїстичність. «Емпатія є сполучною ланкою у стосунках між дорослим і дитиною, які визначають входження останньої у спільноту однолітків. Форма і стійкість виявлення емпатії дитини до однолітків залежить від особливостей стосунків дитини і батьками у сім'ї. Ця залежність визначається поняттям «соціальної пов'язаності», представленій наступним ланцюгом: емпатійне ставлення до дитини в сім'ї – емпатійне ставлення дитини до батьків (обернений зв'язок) – емпатійне ставлення до однолітків (прямий зв'язок)» [6, 9].

Виходячи із сказаного, особливої значущості проблема формування емпатії набуває у зв'язку з дослідженням стосунків між дитиною молодшого шкільного віку і батьками у сім'ї, де дитини отримує перші уроки емоційного та емпатійного реагування на навколишній світ та оточуючих її людей. «Усі наші почуття стосовно світу – це наші почуття до батька. А сумні і радісні почуття до оточуючих, у своїй основі, – почуття до тих, хто був поряд з твоєю колискою: до мами, бабусі, батька. Наше розуміння світу, в самій своїй основі, — відбиток наших стосунків з батьками» [5, 16]. Порушення або відсутність емоційного та емпатійного контакту між батьками і дитиною, перш за все, травмує і розрушає психіку молодшого школяра, негативно впливає на її морально-етичний розвиток.

Розуміння батьками почуттів своєї дитини, не тільки зацікавленість, але і участь у її справах, дозвіл на вияв нею розумної самостійності, повага до її вибору сприяють формуванню емпатії у сімейних стосунках між батьками і дітьми. Хороша сім'я – це така сім'я, де стосунки між її членами будуються на взаємній довірі, взаємоповазі, взаємодопомозі, співчутті, співучасті, співробітництві. Недарма такою актуальною для нашого дослідження є думка П. А. Сорокіна про роль любові, яка має

бути присутньою « ... у будь-якій методиці морального і соціального виховання нормальної дитини»[8, 280]. У свою чергу, недоброзичливість або неухажність, жорстоке ставлення батьків до дітей викликає в останніх неусвідомлювану ворожість, що спрямовується зовні (наприклад, трансформується в агресивні дії не тільки проти батьків, а й проти сторонніх людей) або всередину і виявляється в почутті провини, тривоги, низькій самоповазі [3]. На думку чеського педагога М.Климової-Фюгнерової, формування морально-етичних почуттів включає в себе виховання співчуття – однієї з прекрасних людських якостей, оскільки є вираженням людяності. Розвиток цього почуття у дитини молодшого шкільного віку вимагає підтримки з боку батьків – і не тільки словом, але й прикладом. Дитина має бачити, як дорослі проявляють свою любов до ближнього [4].

Дослідження Т. П. Гаврилової показали, що співчуття і альтруїстична поведінка притаманні дітям, батьки яких пояснили їм морально-етичні норми, а не прищеплювали їх строгими мірами. Тому морально-етичні почуття молодшого школяра потрібно виховувати: викликати, переживання, пробуджувати почуття, наприклад, шляхом обговорення штучно змодельованої ситуації або такої, що взята з прочитаної книги, мультфільму, кінофільму чи запропонованої самим життям. З психологічної точки зору суть ситуації полягає у тому, щоб викликати у суб'єкта емоційне переживання до соціальних та предметних фрагментів навколишньої дійсності і сформування на його основі позитивне ставлення особистості до світу людей та предметів, яке можливе лише на емоційній основі, бо саме з емоцій починається і завершується процес побудови морально-етичної особистості. У зв'язку з якоюсь подією, вчинком молодший школяр відчуває найтонші переживання іншого і відповідає на них особистими. Таким чином морально-етичні почуття не нав'язуються дитині ззовні, а безпосередньо пробуджуються у її серці. Як зазначає Л. П. Журавльова, «формуючи у

дитини певний емоційно-психічний стан, родина тим самим закладає необхідну основу її морального розвитку, багато в чому визначає майбутню моральну позицію особистості, готує процес інтеграції соціальних зразків поведінки» [3, 262].

Висновки. На жаль, актуальною в наш час є ситуація, коли батьки, сім'я не приділяють належної уваги питанням формування морально-етичних почуттів дитини молодшого шкільного віку, вважаючи, що це завдання школи і педагогів. Знімаючи з себе відповідальність, батьки, таким чином, відсувають проблему морально-етичного розвитку особистості дитини на другий план, забуваючи при цьому, що «тонкість відчуття людини, емоційна сприйнятливність, вразливість, чуйність, чутливість, співпереживання, проникнення в духовний світ іншої людини — усе це досягається насамперед у родині, у взаєминах з рідними [9, 95].

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальші перспективи ми вбачаємо у поглибленому вивченні психологічних умов, які сприятимуть морально-етичному розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку.

Література:

1.Божович Л.И. Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности // Психология формирования и развития личности. -М, 1981. - С. 257- 284.

2.Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии // Вопросы психологии. - 1975. -№ 2. - С. 147-156.

3.Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. –Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. - 328 с.

4.Климова-Фюгнерова М. Эмоциональное воспитание в семье/Пер. с чеш. А.В. Можейко; [Предисл.А.И. Кочетова]. - М., 1981.- 174с. - (Родителям о детях).

5. Козлов Н.И. Формула личности. - СПб: Изд-во «Питер», 2000. - 368 с.
6. Кузьмина В.П. Формирование эмпатии у младших школьников к сверстникам в зависимости от детско-родительских отношений в семье. Автореф. дис... канд. психол. наук. - Нижний Новгород 1999.-23 с.
7. Психологічний довідник вчителя/ За заг. редакцією С.Максименка, В. Андрієвської / Психологічна газета. - 2004. - № 3-4. - С.38-39.
8. Сорокин П.А. Главные тенденции нашего времени. – М., 1941
9. Сухомлинский В.О. Рождение гражданина. – М.: Просвещение, 1971.- 277 с.